

ŞEHİD-i EVVEL

(الشهيد الأول)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed
b. Cemâleddîn Mekki b. Muhammed
b. Hâmid el-Muttalibî el-Cizzî el-Âmilî
(ö. 786/1384)

Usûliyye akımının öncülerinden
ve Cebeliâmil ekolünün kurucusu
Şîî âlimi.

734 (1333-34) yılında, Memlûkler döneminde Şîî nüfusun yoğun olarak yaşadığı Lübnan'ın Cebeliâmil bölgesinde (bugün Cenûb vilâyetinde) bulunan Cizzîn köyünde doğdu. Soyü babası tarafından Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in amcası Muttalib'e, anne tarafından ensardan Sa'd b. Muâz'a dayanır. Bazı aşırı Şîî görüşleri benimsediği iddiasıyla yargılanıp haksız yere idam edildiği gerekçesiyle Şîa kaynaklarında "Şehîd" (Şehîd-i Evvel) lakabıyla anılır. Babasından ve aynı zamanda kayınpederi olan büyük amcası Esedüddin es-Sâiğ'den dinî ve aklî ilimlerde eğitim aldıktan sonra 750'de (1349) Hille'ye gitti. Özellikle Bağdat'ın Moğol işgaline uğramasının ardından İmâmiyye Şîası'nın önemli bir ilim merkezi haline gelen bu şehirde kaldığı süre içerisinde Kerbelâ'ya da uğrayan Şehîd-i Evvel, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin oğlu Fahrülmuhakkık ile yeğenleri Amîdüddin ve Ziyâeddin el-A'recî el-Hüseynî kardeşlerden ders aldı. Ayrıca çoğu Hillî'nin öğrencisi olan Tâceddin İbn Muayye el-Hasenî, Alâeddin İbn Zühre el-Hüseynî, İbn Nemâ el-Hillî, Radyüddin Ali b. Tîrâz el-Metârâbâdî gibi Şîî âlimlerinden fıkıh, hadis, kelâm ve tefsir icâzeti aldı. 754'te (1353) hacca gitti. 757 (1356) yılı sonlarına kadar kaldığı Hille'de eğitimine devam ederken ders vermeye başladı. Daha sonra Bağdat'a geçerek yaklaşık iki yıl boyunca Bağdat medreselerinde birçok Sünnî âliminden ders okudu. Yirmi beş yaşlarında geniş bir ilmî birikimle memleketine döndü; Cebeliâmil bölgesinin ilk fıkıh medresesi diye bilinen Cizzîn Medresesi'ni kurdu ve öğrenci yetiştirmeye başladı. Bu arada Dimaşk'taki Sünnî ilim çevreleriyle irtibatını sürdürdü; Ebû'l-Meâli İbnü'l-Lebbân'dan kıraat öğrendi ve aralarında İbnü'l-Cezerî'nin de bulunduğu kıraat çevrelerine yakın oldu. Öğrencilerine verdiği icâzetnâmelerde içerisinde Şemseddin el-Kirmânî, Kutbüddin er-Râzî, Burhâneddin İbn Cemâa, İzzeddin İbn Cemâa gibi isimlerin de bulunduğu kırk Sünnî âliminden yararlandığını, kendilerinden başta Sünnî hadis kaynakları olmak üzere dinî ve aklî

ilimlere dair birçok eserin rivayet yetkisini aldığını kaydeder (Meclisî, CIV, 190-191, 195; Şehîd-i Evvel'in hocaları, okuduğu ve okuttuğu kitaplar hakkındaki icâzetnâme kayıtları için bk. a.g.e., CIV, 140-141, 177-178, 181-201; CIX, 55-56, 70-72, 106). Mikdâd b. Abdullah es-Süyûrî, Ebû Tâlib Ahmed b. Kâsım b. Zühre, Hasan b. Eyyûb İbn Necmeddin el-Etrâvî, Cemâleddin Ahmed İbn Abdülâlî, Ebû'l-Hasan Zeynüddin Ali b. Hâzin el-Hâirî ve Muhammed b. Tâceddin İbn Necde'nin yanı sıra "Sittü'l-meşâyih" lakabıyla tanınan kızı Ümmü'l-Hasan Fâtıma, oğulları Radyüddin Ebû Tâlib Muhammed, Ebû'l-Kâsım Ziyâeddin Ali, Ebû Mansûr Cemâleddin Hasan ve Ümmü Ali diye bilinen hanımı da meşhur öğrencileri arasında yer alır.

Şîî kaynaklarına göre Şehîd-i Evvel, Dimaşk'ta takıyye yaparak kendini bir Sünnî diye tanıttı, öğrencilerine Sünnî ilim geleneğine göre ders verdi, Şîî âlimlerinin eserlerini ise geceleyin gizlice okuttu (Abdullah Efendi el-İsfahânî, s. 80; Hânsârî, VII, 11). Bazı çağdaş araştırmalarda bu tavrın Şehîd-i Evvel'e özgü olmadığı, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'den sonraki Usûliyye ekolü mensubu Şîî âlimlerinin XVII. yüzyıla kadar genellikle kendilerini bir Şâfiî fakih gibi tanıttıkları ileri sürülmekle birlikte (Stewart, s. 61-109, ayrıca bk. 102-105) Şehîd-i Evvel'in Sünnî âlimlerine ve özellikle Şâfiîler'e yakınlığı takıyye değil doğal bir ilişki ya da müslümanların birliğini korumayı hedefleyen bir davranış biçiminde de görülebilir (Winter, III [1999], s. 158, 165-167, 181-182; Şahîd-i Sâni, Muhammed Mehdi el-Âsaffî'nin takdimi, I, 110). Nitekim yargılanması esnasında ve muhtemelen bu dava ile ilişkili olarak kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî'ye yazdığı bir mektupta kendini Şâfiî diye tanıtmış olmakla birlikte İbnü'l-Cezerî onun bir Şîî müctehid ve Şîa'nın lideri olduğunu açıkça belirtir (*Ğāyetü'n-Nihāye*, II, 265). Bu tesbitin Şehîd-i Evvel'in sağlığında Dimaşk'taki Sünnî çevrelerin genel kanaatini yansıttığı düşünülebilir. Dimaşk'taki münasebetleri bir yana onun Cizzîn'de yürüttüğü eğitim, fetva verme, humus toplama gibi faaliyetlerinden Sünnî ulemânın haberdar olmaması uzak bir ihtimaldir. Şehîd-i Evvel'in başlattığı bu faaliyetler sayesinde Cizzîn köyü kısa zamanda gelişip İmâmiyye Şîası'nın Hille'den sonra en önemli ilim merkezi haline geldi. Ardından Cebeliâmil bölgesinde Sayda'ya bağlı Aynâs, Kerek, Meys, Cübâ ve Meşgara'da yeni Şîî medreseleri kuruldu, tekrar humus toplandı

ve Memlûkler döneminde iyice zayıflayan Şîî ilim geleneği ve Şîî ulemâsının nüfuzu canlandı (Şehîd-i Sâni, Muhammed Mehdi el-Âsaffî'nin takdimi, I, 97-98; Ca'fer el-Muhâcir, s. 118-135, 150-241; Mustafa Mahmûd Sübeytî, s. 153-158). 25 Cemâziyelevvel 764 (12 Mart 1363) tarihinde Dimaşk nâib-i saltanası Seyfeddin Kuştemür tarafından yayımlanan ve Sayda çevresindeki aşırı Şîî grupların yanı sıra İmâmiyye Şîası'nı da hedef alan fermanında (Kalkaşendî, XIII, 14-21) bölge güvenliğini tehdit edici gelişmeler arasında Cizzîn merkezli bu yeni oluşuma da imada bulunduğu anlaşılmaktadır (Ca'fer el-Muhâcir, s. 135-140; Vermeulen, IV [1973], s. 169-175).

Yaşadığı dönemde Şehîd-i Evvel'in şöreti Cebeliâmil ve Dimaşk'la sınırlı değildi. Horasan'ın Beyhak bölgesinde hüküm süren Şîî Serbedârîler hânedanının son hükümdarı olan ve aşırı Bâtınî eğilimlere sahip seleflerinden farklı şekilde hâkim olduğu topraklarda İmâmiyye Şîası'nı güçlendirmek isteyen Hâce Ali b. Müeyyed'le iyi ilişkiler kurduğu ve birbirlerine mektup yazdıkları bilinmektedir. Hâce Ali bu faaliyetlere önderlik etmesi için 782'de (1380) onu Sebzevâr'a davet etti. Şehîd-i Evvel bu davete olumlu karşılık vermediyse de İmâmî-Ca'ferî fıkıhının öğretimi ve uygulanmasında esas alınmak üzere *el-Lûm'atü'd-Dimaşkîyye* adlı eserini gizlice yazarak kendisini davet için Dimaşk'a gelen elçi Şemseddin el-Âvî ile gönderdi (Şehîd-i Sâni, I, 181; Abdullah Efendi el-İsfahânî, s. 77). Belki de Safevîler'den çok önce Şîî ulemâsının otoritesine dayanan bir İmâmî-Şîî devletinin oluşumunu hedefleyen bu ittifak süreci, Timur'un Sebzevâr'ı işgali (783/1381) ve bundan üç yıl sonra Şehîd-i Evvel'in Dimaşk'ta idam edilmesiyle sona erdi (Arjomand, s. 69-71).

Burcî Memlûkleri'nin ilk sultanı el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un iktidara gelişinden kısa bir süre sonra, Dimaşk'ta Seyfeddin Baytemür'ün nâib-i saltanat görevinde bulunduğu 785 (1383) yılı ortalarında tutuklanan Şehîd-i Evvel bir yıla yakın Dimaşk Kalesi'nde hapsedildi ve ardından 9 Cemâziyelevvel 786'da (29 Haziran 1384) yargılanıp idam edildi. Sünnî ve Şîî kaynaklarında birtakım farklılıklarla ve ayrıntılı biçimde anlatılan hapis ve yargılama süreciyle ilgili bazı belirsizlikler vardır (İbnü'l-Cezerî, II, 265; İbn Kâdî Şühbe, I, 134-135; Hür el-Âmilî, I, 182; Meclisî, CIV, 184-186; İbn Usfûr el-Bahrânî, s. 146-148). Tutuklama sebebinin çok açık olmasa da humus toplayıcılığıyla ilgili bir şikâyet oldu-

ğu anlaşılmaktadır (Ca'fer el-Muhâcir, s. 133). Ayrıca Râfîzî fırkalarına ait birtakım aşırı görüş ve düşünceleri benimsemekle suçlanan Şehîd-i Evvel, Dimaşk nâib-i saltanâsı Baytemür'ün başkanlık ettiği ve Dimaşk'taki dört mezhep kadısının yanı sıra dört mezhebin önde gelen fakihlerinin de hazır bulunduğu mahkemede yargılanır. Hanefîler'le bazı Şafîîler'in karşı görüş açıklamalarına rağmen zındıklığının sabit olduğuna hükmedilir ve Mâlikî kadısı Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed es-Sanhâcî eş-Şâzelî'nin verdiği idam kararı infaz edilir. Şîî kaynaklarında ayrıca ağır işkencelere uğradığı da nakledilmektedir. Şehîd-i Evvel'in başta inkâr ettiği suçu ikrar ederek tövbe etmeye ikna edilmesi ve kararın zındıklara karşı çok sert görüşlere sahip olduğu bilinen Mâlikî kadısına havale edilmesi davanın siyasal ve toplumsal baskı altında yürütüldüğü yorumlarına yol açmıştır (Abdullah Efendi el-İsfahânî, s. 80; Şehîd-i Sâni, Muhammed Mehdî el-Âsafî'nin takdimi, I, 118-124; Winter, III [1999], s. 171-180). Nitekim kendi bölgesinde yürüttüğü faaliyetlerin yanı sıra muhtemelen Serbedârî hükümdarıyla ilişkileri yüzünden Şehîd-i Evvel, sürekli Haçlılar'ın tehdidi altında bulunan ve onlarla ittifak yaptıkları gerekçesiyle Trablus (Tripoli) çevresindeki Nusayrîler'e baskı uygulayan siyasî istikrardan mahrum Memlûk yönetimi açısından ciddi bir tehdit haline gelmiş olmalıdır (Ca'fer el-Muhâcir, s. 118-140). Her ikisi de Mısırlı olan ve Memlûk yöneticilerine yakın bulunan Makrîzî ile İbn Hacer el-Askalânî'nin Şehîd-i Evvel'in hulûl inancını benimseyen ve bazı haramları helâl sayan Nusayrîler'den sayıldığı için idam edildiğine dair değerlendirmeleri bu açıdan dikkat çekicidir (*Sûlûk*, VIII, 510; *İnbâ'ü'l-ğumr*, I, 311; II, 181). Buna karşılık İbnü'l-Cezerî ile dönemin Dimaşk müftüsü İbn Kâdî Şühbe'nin Şehîd-i Evvel hakkındaki değerlendirmeleri daha olumlu ve yargılama süreciyle ilgili anlatımları daha ihtiyatlıdır (*Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 265; *Târîh*, I, 134-135). Bazı Şîî kaynaklarında ve çağdaş araştırmalarda yargılama ve idam sürecinde Dimaşk Başkadısı Burhâneddin İbn Cemâa'nın Şehîd-i Evvel'e yönelik kişisel kıskançlık ve düşmanlık duygusunun da etkili olduğu ileri sürülür (Abdullah Efendi el-İsfahânî, s. 80-81; Hânsârî, VII, 14; Şehîd-i Sâni, Muhammed Mehdî el-Âsafî'nin takdimi, I, 120-122). Öte yandan suçlama ve idam gerekçesini açıkça belirtmeyen Şîî kaynaklarında yer alan, Şehîd-i Evvel'in bu suçlamaları takkiye gereği inkâr ettiği ve suçun sabit olmaması

için tövbe etmekten kaçındığı şeklindeki değerlendirmeler arasında çelişki görülmektedir (Winter, III [1999], s. 176-177).

Cizzîn merkezli yoğun bir faaliyet yürüterek Cebeliâmil bölgesinde İmâmîyye Şîası'nın bilimsel, kültürel ve toplumsal açıdan gelişmesini sağlayan Şehîd-i Evvel, Ca'ferî fıkıh tarihi açısından dönüm noktası sayılan fakihlerdendir. Usûlî düşüncenin şekillendiği Hille ekolünün bütün birliğini İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin öğrencileri vasıtasıyla bu bölgeye taşımakla kalmamış, aynı zamanda Muhakkık el-Hillî ve İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin ardından Usûlî düşüncüyü geliştirmiş ve ictihad hareketini devam ettirmiştir. Başta *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'id* olmak üzere onun kitapları Ca'ferî fıkıh yazımında yeni bir dönem başlatmış, öğrencileriyle birlikte bu eserler fikhî faaliyetlerin merkezine yerleşmiştir. Bu devirden itibaren artık Cebeliâmil ya da Şehîd-i Evvel ekolünden söz etmek mümkündür (Tabâtabâ'î, s. 48-49; Uyar, s. 93, 119; 313; *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyyetü'l-müeyyese*, I, 50). Nitekim Şehîd-i Evvel, Muhakkık el-Hillî'nin ardından Ca'ferî fıkının en büyük otoritelerinden biri ve Ca'ferî fıkıh tarihinde müteahhirîn ya da müteahhirü'l-müteahhirîn döneminin başlangıcı sayılır (Hânsârî, VII, 3-4; Hasan Sadr, s. 366; Tabâtabâ'î, s. 23-24). Gaybet devrinde birtakım dinî ve siyasî yetkileri gâib imam adına fakihin kullanabileceği konusunda Hille ekolü çizgisindeki görüşleri, velâyet-i fakih teorisinin temelini teşkil eden niyâbet anlayışının gelişiminde etkili olmuştur (Arjomand, s. 71; Sachedina, s. 17, 187-190, 206; Ca'fer el-Muhâcir, s. 128-131). Hillîler gibi o da Sünnî fıkından ve özellikle Şafîî mezhebinden yoğun biçimde faydalanmış ve bu sebeple Muhammed b. Ali el-Esterâbâdî, Hür el-Âmilî gibi Ahbârîyye ekolü mensubu Şîî âlimlerinin eleştirilerine mâruz kalmış olmakla birlikte (*Emelü'l-âmil*, I, 89; Kohlberg, bl. XVII, s. 134; Stewart, s. 194) aynı zamanda Sünnî etkisini azaltarak özgün bir İmâmî-Ca'ferî fıkının teşekkülüne katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır (Tabâtabâ'î, s. 49; Uyar, s. 94; krş. Stewart, s. 247).

Eserleri. Şehîd-i Evvel'in çoğunluğu fıkıh alanında otuzu aşkın Arapça eseri vardır. Hareketli yaşantısı sebebiyle önemli bir kısmını tamamlayamadığı anlaşılan bu eserler Ca'ferî fıkıh literatürünün gelişiminde önemli etkiye sahiptir. A) **Fıkıh ve Fıkıh Usulü.** 1. *el-Lüm'atü'd-Dimaşkîyye*. Ca'ferî fıkına dair muhtasar bir metin olup Şehîd-i Evvel'in en meşhur eseri ve bütün

fıkıh konularını kapsayan özgün tek fıkıh kitabıdır. Müellifin bu eseri 785 (1383) yılında hapiste iken yedi günde yazdığına dair bir rivayet bulunmakla birlikte (Hür el-Âmilî, I, 183) Şehîd-i Sâni'nin verdiği bilgiye göre 782'de (1380) Serbedârî Hükümdarı Hâce Ali b. Müeyyed için yedi günde kaleme alınmıştır (Şehîd-i Sâni, I, 181-182). Öğrencilerinden Ali b. Hâzin el-Hâirî'ye 784 (1382) yılında verdiği icâzet-nâmede okuttuğu kitaplar arasında bu eserin adının geçmesi (Meclisî, CIV, 187, 192; Abdullah Efendi el-İsfahânî, s. 78) ikinci rivayeti destekler mahiyettir. Kitapta Muhakkık el-Hillî'nin *el-Muhtaşarü'n-nâfi'* esas alınmakla birlikte özellikle fıkıh terimlerinin daha titiz kullanılması bakımından onu aştığı kabul edilen eser, sistematik açıdan mükemmel olduğu kadar dil ve anlatım itibarıyla da yazarın özgün edebî üslûbunu yansıtır (Şehîd-i Sâni, Muhammed Mehdî el-Âsafî'nin takdimi, I, 87-88). X. (XVI.) yüzyıldan itibaren Usûlîyye akımı mensupları tarafından büyük ilgi gören eser üzerine yirmiyeye yakın şerh yazılmıştır (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, XIII, 292; XIV, 47-50; Tabâtabâ'î, s. 77-78). Bunların en meşhuru ve muhtemelen ilki Şehîd-i Sâni'nin (ö. 966/1559 [?]) *erravzatü'l-behiyye* adlı eseridir. Telif edildiği tarihten bugüne kadar Şîî medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu şerh üzerine de yetmişe yakın hâşiye yazılmış (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, VI, 90-103; XIII, 292; Mallat, s. 40) ve *el-Lüm'atü'd-Dimaşkîyye* muhtemelen bu şerh sayesinde meşhur olmuştur. Farklı kişilerce tamamen ya da kısmen nazma çekilen eserin (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, III, 462; VIII, 139; XXIV, 92; XXVI, 295; Tabâtabâ'î, s. 77) farklı neşirleri (nşr. M. Takî Mirvârîd – Eşref Ali Mirvârîd, Beyrut 1410/1990; nşr. Ali el-Kûrânî, Kum 1411) ve Farsça tercümeleri (trc. Ali Rızâ Feyz – Ali Mühezzeb, *Terceme-i Kitâb-i Lüm'a: Devreh-i Fıkıh-i İmâmîyye*, 3. bs., Tahran 1369/1990; trc. Saîd Mansûrî Ârânî, *Mütûn-i Fıkıh: Terceme ve şerh-i Lüm'a*, baskı yeri yok, 1374; trc. Ali el-Hüseynî, *Terceme ve Tebyîn-i Lüm'a-i Dimaşkîyye*, Kum 1385) bulunmaktadır. 2. *Ğâyetü'l-murâd fî şerhi nüketi'l-İrşâd*. İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *İrşâdü'l-ezhân* adlı fıkıh kitabına yazılmış ilk şerhlerden biri olup Şehîd-i Evvel'in Hille'de öğrencilik yıllarında kaleme aldığı ta'lik türü bir çalışmadır ve müellifin *el-Lüm'atü'd-Dimaşkîyye* dışında tamamlanmış tek fıkıh kitabıdır (*Ğâyetü'l-murâd*, neşredenin girişi, I, 263-264). 3. *Hâşiyetü'l-Kavâ'id*

(*Şerhu Kavâ'id-i aḥkâm*). İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin eserini öğrencilik yıllarında okurken ve kendisi okuturken yazdığı hâşiyeler, başta öğrencisi Ahmed İbnü'n-Necâr olmak üzere pek çok Şîî âlimi tarafından kendi eserlerinde nakledilmiş, ancak çoğu zaman öğrencisinin *en-Neccâriyye* adlı hâşiyesiyle karıştırılmıştır (a.g.e., I, 127-138). 4. *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'id*. Müellifin bizzat ifade ettiği gibi Ca'ferî fıkıhında kavâid literatürünün ilk örneği olup *el-Kavâ'idü's-Şehidiyye*, *el-Kavâ'idü'l-külliyetü'l-uşûliyye ve'l-fer'iyye* adlarıyla da anılır (Tahran 1308; Nefes 1399; nşr. Abdülhâdî el-Hakîm, Kum, ts.). Fürû-i fıkıh ve usûl-i fıkha dair konularına göre tasnif edilmemiş 330 küllî kaide ve yaklaşık 100 alt kaide (fâide) içeren eser, müellifin öğrencisi Süyûrî'nin *Nazdû'l-Kavâ'idü'l-fıkhiyye* adlı tehzîb çalışmasıyla (nşr. Abdüllatif el-Kühkemîrî, Kum 1403) sistematik hale getirilmiştir. Sünnî kaynaklarından istifade edilerek ve mukayeseli bir bakış açısıyla yazılmış olmakla birlikte Şîî çevrelerinde geniş itibar gören eser ayrıca ihtisar, şerh ve hâşîye çalışmalarına konu olmuş, Şîî medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (*Ġāyetü'l-murâd*, neşredenin girişi, I, 158-161; Meclisî, CIV, 187; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, VI, 172-174; XIV, 16-17; Stewart, s. 247). 5. *Zikra's-Şifâ fi aḥkâmi's-şer'i'a*. Şehîd-i Evvel'in, fikhî meseleleri delilleriyle ve ayrıntılı biçimde inceleyen kapsamlı bir fıkıh kitabı olarak *el-Lüm'atü'd-Dimaşkıyye*'den önce yazımına başladığı, usul konularına dair bir girişin yanı sıra tahâret ve namaz konularını kapsayan I. cildini 784 (1382) yılında tamamladığı eser eksik kalmıştır. Bizzat müellif tarafından şerhedilen eser yayımlanmış olup (I-V, Kum 1419) ayrıca birçok şerh ve hâşiyesi mevcuttur (*Ġāyetü'l-murâd*, I, 127, 144-147). 6. *el-Beyân*. Tahâret, namaz, zekât ve humus bölümlerinin yanı sıra oruç bölümünün bir kısmını içeren muhtasar bir fıkıh metnidir ve birçok defa neşredilmiştir (Tahran 1319, 1322; Kum, ts.; nşr. Muhammed Hassûn, Kum 1412). 7. *ed-Dürûsü's-şer'iyye*. *eż-Zikrâ* ve *el-Beyân*'dan sonra yazımına başlanıp rehin bölümüne kadar olan büyük kısmı tamamlanan bir fıkıh kitabıdır. Müellifin en meşhur eserlerinden ve Ca'ferî fıkıh literatürünün en güzel örneklerinden biri sayılan kitap, eksik kısımlarını tamamlamak üzere Ca'fer b. Ahmed el-Melhûs el-Hüseynî tarafından kaleme alınan *Tekmilietü'd-Dürûs* ile birlikte neşredilmiş (I-III, Kum 1412), ayrıca üzerine birçok şerh yazılmış-

tır (a.g.e., I, 140-144). 8. *el-Mezâr*. Hz. Peygamber'in, Ehl-i beyt'in ve on iki imamın kabirlerini ziyaretle ilgili hükümler ve ziyaretin âdâbı hakkında yazılmıştır. *Muntehabü'z-ziyârât* adıyla da anılan eseri Ali b. Hüseyin el-Kerbelaî *Murâdû'l-murîd li-Mezâri's-Şehîd* adıyla Farsça'ya tercüme etmiştir (a.g.e., I, 174-175). 9. *er-Risâletü'l-elfiyye* ve *er-Risâletü'n-nefliyye*. İmam Ca'fer es-Sâdık ve İmam Rızâ'dan rivayet edilen, "Namazın dört bin kuralı / meselesi vardır" hadisine istinaden yazılan iki risâledir. Bunların ilkinde namazın bin farzı / vâcibi, ikincisinde üç bin nâfilesi ele alınır. Büyük ilgi gören ve çeşitli baskıları yapılan risâleler çok sayıda şerhe konu olmuş, Farsça tercümeleri yapılmış ve nazma çekilmiştir (a.g.e., I, 148-152). Muhammed Useyrân ilkinin (*el-Elfiyye fi şalâti'l-yeumiyye*, Beyrut 1984), Ali el-Fâzıl el-Kâinî en-Neceffî ikisinin birlikte (*el-Elfiyye ve'n-nefliyye*, Kum 1408) yayımlamıştır. 10. *Câmi'u'l-beyn min fevâ'idü's-şerḥayn*. İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *Tehzîbü't-tarîki'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* adlı eseri üzerine Şehîd-i Evvel'in hocaları Amîdüddin ve Ziyâeddin el-Hüseynî kardeşler tarafından yazılan en meşhur iki şerhi bir araya getiren bir kitaptır. Müellifin bazı eserlerinde *Şerhu't-Tehzîb* adıyla atıfta bulunduğu ve gençlik yıllarında kaleme alıp tekrar gözden geçirme imkânı bulamadığı eser üzerinde Şehîd-i Sâni'nin öğrencisi Hüseyin b. Abdüssamed el-Hârisî bir tashih çalışması yapmıştır (a.g.e., I, 124-126). 11. *Mesâ'il*. Şehîd-i Evvel'in fetvalarını ve öğrencilerinin sorularına verdiği cevapları ihtiva eden bazı mesâil derlemeleri bulunmaktadır. Bunların en meşhurları Mikdâd es-Süyûrî (*el-Mikdâdiyyât*, *el-Mesâ'ilü'l-Mikdâdiyyât*, *Ecvibetü mesâ'ilü'l-Fâzıl el-Mikdâd*) ve İbn Necmeddin el-Etrâvî'ye (*Ecvibetü mesâ'ilü'l-Etrâvî*) ait olanlardır (a.g.e., I, 107-111). Şehîd-i Evvel'e ayrıca bazı kaynaklarda *Mesâ'ilü İbn Mekki* adlı bir eser nisbet edilmektedir (a.g.e., I, 177-179).

B) Diğer Eserleri. 1. *el-Makâletü't-tekliyye*. Allah'ın kullarına sorumluluk yüklemesi (tekliif) konusunda yazılmış bir risâle olup Allâme el-Beyâzî'nin *er-Risâletü'l-Yânuşiyye* adlı şerhiyle birlikte *Erba'u resâ'il kelâmiyye* içerisinde yayımlanmıştır (Kum 1380/1422, s. 35-86). 2. *el-Bâkıyâtü's-şâlihât*. "Sübḥânellah, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallah ve Allâhüekber" tesbihatının şerhinden hareketle İmâmiyye itikadının beş temel ilkesinin ispat edildiği bir risâledir. Hacminin küçüklüğüne rağmen

çok önemli kabul edilen eser, Allâme el-Beyâzî'nin *el-Kelimâtü'n-nâfi'ât* adlı şerhiyle birlikte yine *Erba'u resâ'il kelâmiyye* içerisinde neşredilmiştir (s. 235-236). 3. *el-Akîdetü'l-kâfiye* (*er-Risâletü'l-i'tikâdiyye*). Küçük bir risâle olup *Ġāyetü'l-merâm*'in girişinde yayımlanmıştır (a.g.e., I, 155-158). 4. *el-Mecmû'a*. Şîa literatüründe, bir müellifin belli konularda kitap hacmine ulaşmayan notlarının yanı sıra daha önceki Şîi ulemâsının risâleleriyle eserlerinden seçme bazı bölümlerin derlenmesiyle oluşan bu isimdeki telif türünde (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, XX, 57) Şehîd-i Evvel'in de birden fazla çalışması olduğu anlaşılmaktadır. Bir kısmını Muhammed b. Ali el-Cübâî kendi mecmualarında nakletmiştir (a.g.e., I, 356, 432; XI, 112-113; *Ġāyetü'l-murâd*, neşredenin girişi, I, 168-174). 5. *el-Erba'ün ḥadîsen*. Müellifin Şîi kırk hadis literatürünün en meşhur örneklerinden sayılan aynı adlı iki eserden söz edilir. Bunlardan biri, ibadetlerin faziletleri hakkındaki hadislerden ve on iki imamın sözlerinden yaptığı bir derleme olup birçok defa neşredilmiştir. Diğer *Resûl-i Ekrem*'in Hz. Ali'ye yaptığı kırk hadis öğrenimine ait vasiyetin rivayetidir. Muhtemelen *el-Mecmû'a* içerisinde bir bölüm olup müstakil baskısı da yapılmıştır (Kum 1407 hş.). Aslında bir hadis olmakla birlikte kırk hüküm içerdiğinden kırk hadis diye anılır (a.g.e., I, 115-118). 6. *el-Vasıyye*. Şehîd-i Evvel'in Şehîd-i Sâni tarafından rivayet edilen vasiyeti *Ġāyetü'l-murâd*'in girişinde yayımlanmıştır (I, 182-183). Bunların dışında Şehîd-i Evvel'in *Şerhu Kaşîdeti's-Şehîni* adlı bir şerhiyle *Cevâzü ibdâ'i's-sefer fi şehri ramazân*, *Hulâşatü'l-i'tibâr fi'l-hac ve'l-i'timâr*, *Aḥkâmü'l-emvât*, *el-Mesâ'ilü'l-erba'iniyye* (*el-Erba'iniyyât*) ve *el-Vasıyye bi-erba'* ve *'işrine ḥaşlet* adlı risâleleri bulunmaktadır (a.g.e., I, 111, 126, 138, 152, 176, 184). Kendisine nisbet edilen *Hâşiyetü's-Şerâ'i'*, *Şerhu Mebâdî'l-uşûl*, *Mecmû'atü'l-icâzât*, *Ḥalelî's-şalât*, *el-İstidrâk*, *ed-Dürretü'l-bâhire* ve *Mesâ'ilü tezâhumi'l-hükûm* gibi birçok eserin ona aidiyeti şüphelidir (a.g.e., I, 190-208).

BİBLİYOGRAFYA :

Şehîd-i Evvel, *Ġāyetü'l-murâd fi şerhi nûketi'l-İrşâd* (nşr. Rızâ el-Muhtârî), Kum 1414, neşredenin girişi, I, 107-185, 190-208, 263-264; Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'sâ*, XIII, 14-21; İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-Nihâye*, II, 265; Makrîzî, *es-Sülûk*, VIII, 510; İbn Kâdî Şühbe, *Târîḥ* (nşr. Adnân Derviş), Dimaşk 1977, I, 134-135, 151; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, I, 311; II, 181; Şehîd-i Sâni, *er-Ravzatü'l-behiyye fi şerhi'l-Lüm'atü'd-Dimaşkıyye* (nşr. Muhammed Kelânter), Beyrut, ts. (Dârü't-teâruf

li'l-matbûât), I, 180-182; ayrıca bk. Muhammed Mehdi el-Âsafi'nin takdimi, I, 60-124; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-Âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Necef-Bağdad 1385/1965, I, 89, 181-183; Medlisî, *Bi-hârû'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, CIV, 140-141, 177-178, 181-201; CIX, 55-56, 70-72, 106; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Ta'likâtü Emelî'l-Âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1410, s. 75-81; İbn Uşfûr el-Bahrânî, *Lû'lû'etü'l-Bahreyn* (nşr. M. Sâdık Âl-i Bahrülülûm), Beyrut 1406/1986, s. 143-148; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VII, 3-21; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşânîfi's-Sî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 356, 432; III, 462; VI, 90-103, 172-174; VIII, 139; XI, 112-113; XIII, 292; XIV, 16-17, 47-50, 92; XX, 57; XXIV, 92; XXVI, 295; Hasan Sadr, *Tekmilâtü Emelî'l-Âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1406, s. 366; Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, Chicago 1984, s. 69-71; Hossein Modarres-si Tabatabâ'î, *An Introduction to Shi'i Law*, London 1984, s. 23-24, 48-50, 76-78; Abdulaziz Abdulhussein Sachedina, *The Just Ruler in Shi'ite Islam*, New York 1988, s. 17, 187-190, 206; E. Kohlberg, "Aspects of Akhbârî Thought in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Belief and Law in Imâmî Shi'ism*, Hampshire 1991, bl. XVII, s. 134; Chibli Mallat, *The Renewal of Islamic Law*, Cambridge 1993, s. 40; D. J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City 1998, s. 61-109, 194, 221, 247; J. van Steenbergen, "The Office of Na'ib as-Saltana of Damascus: 741-784/1341-1382, A Case Study", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras-III* (ed. U. Vermeulen – J. van Steenbergen), Leuven 2001, s. 429-448; Mazlum Uyar, *Şii Ülemânın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004, s. 93-94, 119, 313; Ca'fer el-Muhâcir, *Cebelü 'Âmil beyne's-Şehîdeyn*, Dimaşk 2005, s. 64-66, 77-78, 107-146, 150-241; Mustafa Mahmûd Sübeytî, *el-Hayâtü'l-fikriyye li'l-ekal-liyyâtü'l-mezhebiyye fi Lübnân fi'l-ahdi'l-Mem-lûkî*, Beyrut 1427/2007, s. 153-158; U. Vermeulen, "The Rescript Against the Shi'ites and Rafidites of Beirut, Saida and District (764 A.H. / 1363 A.D.)", *Orientalia Lovaniensia Periodica*, IV, Leuven 1973, s. 169-175; Stefan H. Winter, "Shams al-Din Muhammad ibn Makki 'al-Shahid al-Awwal' (d. 1384) and the Shi'ah of Syria", *Mamluk Studies Review*, III, Chicago 1999, s. 149-182; B. Scarcia Amoretti, "Muhammad b. Makki", *EP* (İng.), VII, 407; M. Ali el-Ensârî, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müyyessere*, Kum 1415, I, 50-52.

ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

ŞEHİD-i SÂNÎ

(الشَّهِيد السَّانِي)

Zeynüddin b. Âlî b. Ahmed
el-Cübaî el-Âmilî
(ö. 966/1559 [?])

Şii âlimi.

13 Şevval 911 (9 Mart 1506) tarihinde Lübnan'ın güneyindekî Cebeliâmil'de bulunan Cûba' (Cübaulhâlâve) beldesinde doğdu. Haksız yere öldürüldüğü için "Şehîd-i Sâni", ayrıca babası gibi İbnü'l-Hücce (İb-

nü'l-Hâcce) olarak anılır. İlk öğrenimini babasından aldı. 925'te (1519) babasının ölümü üzerine Lübnan'ın güneydoğusunda bulunan ve o dönemde önemli bir ilim merkezi sayılan Meysûlcebel'e giderek burada çeşitli hocalardan yaklaşık sekiz yıl süreyle ders aldı. Daha sonra Lübnan'da Zahle şehrinin kuzeydoğusundaki Kerekînüh'ta öğrendiklerini geliştirme fırsatı buldu. Kayınpederi Abdülâlî el-Misemî, Hasan el-A'recî, Şemseddin Muhammed b. Mekki ed-Dimaşkî, Hüseyin el-Cürcânî, Şehâbeddin İbnü'n-Neccâr el-Hanbelî, Nâsirüddin el-Melkânî, Muhammed b. Nehhâs, Abdülhamîd es-Senhûrî ve Muhammed Abdülkâdir eş-Şâfiî başta gelen hocalarıdır. 934 (1528) yılında Cûba'a döndü. Burada fetva vermenin yanı sıra öğretim ve vâizlik görevlerini sürdürdü. İki defa gittiği Dimaşk'ta bir yıl kaldıktan sonra tekrar memleketine geldi. 942'de (1535) Sünnî âlimleriyle fikir alışverişinde bulunmak ve bilgilerini iletirmek amacıyla gittiği Mısır'da yaklaşık bir buçuk yıl kalıp Şehâbeddin Ahmed b. Hamza er-Remlî'den icâzet aldı. Ardından hac görevini yerine getirmek için Mekke'ye gitti. Ertesi yıl Cûba'a döndü. İki yıl sonra Irak'ta bulunan imamlara ait kutsal mekânları ziyaret edip 948'de (1541-42) Kudüs'e geçti. Aldığı davet üzerine İstanbul'a gitmek için yola çıktı ve 17 Rebîülevvel 952 (29 Mayıs 1545) tarihinde üç buçuk ay kalacağı İstanbul'a ulaştı. Asıl maksadının Ba'lebek'teki bir medresenin öğretim kadrosunda görev almak olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür görevlere yapılacak tayinlerde mahallin kadısından Anadolu kazaskerliğine arzda bulunarak söz konusu kişiye izin verilmesi gerekirken Zeynüddin, böyle yapmayıp on değişik ilme dair bir risâlesini takdim etti. Kazasker Muhammed b. Kutbüddin Muhammed onun ilmi seviyesinden oldukça etkilendi ve Dimaşk yahut Halep'te seçeceği bir medresede hocalık yapabileceğini belirtti. Ancak Zeynüddin, Ba'lebek'teki Nûriyye Medresesi'nde görevlendirilmeyi tercih etti. Evrakı tamamlandıktan sonra ikinci defa Irak'a giderek kutsal mekânları ziyaret etti ve 953 yılı Safer ayı ortalarında (Nisan 1546) yeni görevine başladı. Bu medresede İslâmî ilimlerle ilgili diğer dersleri yanında fıkıh derslerini İmâmîyye fıkıhı dahil olmak üzere beş mezhep çerçevesinde okutmaya başladı. Başta damadı Nüreddin Ali b. Hüseyin el-Âmilî el-Cizzî olmak üzere Hür el-Âmilî'nin babasının dedesi Muhammed b. Hüseyin el-Hür el-Âmilî, İbnü'l-Üdî diye bilinen Muhammed b. Ali el-Âmilî, Bahâeddin el-Âmilî'nin babası Hü-

seyin b. Abdüssamed el-Âmilî gibi şahsiyetlerin yetişmesinde büyük payı oldu. Son üç öğrencisi İstanbul ve Kahire seyahatlerinde kendisine refakat etmiştir.

955 (1548) yılında Cûba'a dönen ve hayatının son yıllarını burada geçiren Zeynüddin mahallî rakiplerinden daima endişe ederek yaşadı. Kendisinin müctehidlik iddia eden bid'atçı bir kişi olduğu yolunda ortaya atılan ve İstanbul'a kadar ulaştırılan şikâyetlerle karşı karşıya kaldı. Dönemin Sayda kadısı Ma'rûf, onun sapık mezhepli (heretik) bir kişi olduğu şeklinde padişaha yahut aktif Şii propagandası yaptığı gerekçesiyle Rüstem Paşa'ya şikâyet etmesi üzerine soruşturma yapılması için İstanbul'a götürülmesine karar verildi (Hasan-ı Rumlu, s. 406). 965 yılı başlarında (Ekim-Kasım 1557) Mekke'ye giden Zeynüddin burada yakalanıp kırk gün süreyle hapsedildikten sonra İstanbul'a götürüldü, ancak padişah ve sadrazamın huzuruna çıkarılmadan öldürüldü. Diğer bir rivayete göre ise Anadolu'ya ulaşınca muhafızı tarafından katledilmiştir. Kendisini öldüren muhafıza kısas uygulandığı rivayet edilir. Bu olay sebebiyle, Şia arasında Şehîd-i Evvel diye anılan Muhammed b. Mekki el-Âmilî'den 180 yıl sonra kendisine Şehîd-i Sâni denilmiştir. Ölüm tarihi 965 (1558) veya 966 (1559) olarak verilmektedir.

Eserleri. Âlim kişiliğinin yanında şair olan Şehîd-i Sâni'nin çoğu fıkıhla ilgili şerh ve hâşiye niteliğindeki eserlerinin sayısı yetmiş aşmaktır. Bunların bir kısmı şunlardır: 1. *Tefsîrû's-Şehîdî's-sânî*. Besmelelenin geniş bir açıklamasıyla Tevbe sûresinin muhâcirin, ensar ve onlara tâbi olanların övgüsüne dair 100. âyetinin tefsirini ihtiva eder (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, IV, 327; *A'yânü's-Sî'a*, VII, 143). 2. *ed-Dirâye fi 'ilmi muştalahi'l-hadîs* (Necf 1960). 3. *el-Bidâye fi 'ilmi'd-dirâye*. Şia'nın önemli hadis usulü kitaplarından olup müellifi tarafından *er-Ri'âye fi 'ilmi'd-dirâye* adıyla şerhedilmiştir (nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali Bakkâl, Kum 1406, 1408/1987). 4. *Şerhu'l-Bidâye fi 'ilmi'r-rivâye*. Muh-teva bakımından bir önceki esere benzeyen kitabın birinci babı bir önceki eserin nâşiri tarafından yayımlanmıştır (Tahrân 1402/1982). 5. *Haşk'ıku'l-İmân* (nşr. Meh-dî er-Recâî, Kum 1409; ayrıca bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, VII, 31). 6. *er-Ravzâtü'l-behiyye fi şerhi'l-Lüm'ati'd-Dimaşkriyye*. Şehîd-i Evvel'in fıkıhla ilgili eseri üzerine yazılan bir şerh olup (II-II, Tebriz 1270, 1274, 1276, 1303; Tahrân 1273, 1276, 1302; nşr. Abdullah es-Sebtî, Kahire 1378/1960;